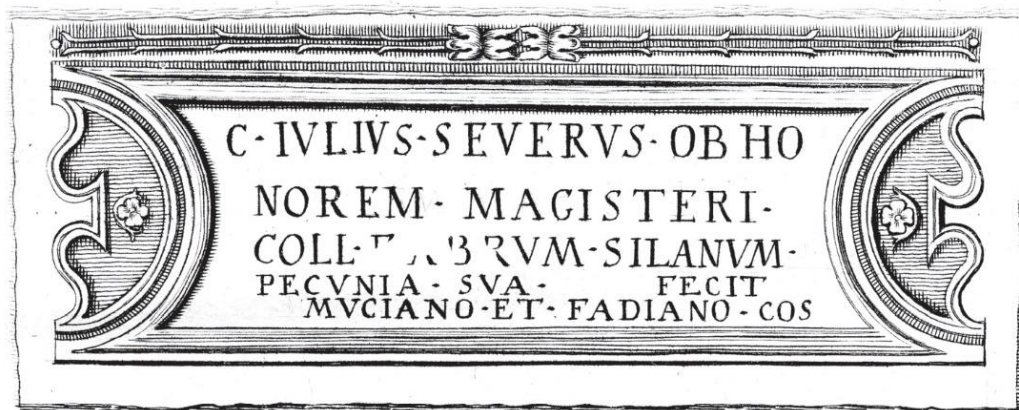

AZ ALFÖLDY GÉZA EMLÉKÜLÉS ELŐADÁSAIBÓL
ÉS EGYÉB KÖZLEMÉNYEK
2021-BŐL

Budapest
2022

STUDIA EPIGRAPHICA PANNONICA
*memoriae **Géza Alföldy** dedicata*

(Fotó: Juan Manuel Abascal Palazón)

STUDIA EPIGRAPHICA PANNONICA
(SEP)

Vol. XIII.

KÖZREADJA
a Corpus Inscriptionum Latinarum III.2.
pannoniai kötetét előkészítő bizottság
Magyarországi Munkacsoportja

Megjelenik
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
II. OSZTÁLY
ÓKORTÖRTÉNETI BIZOTTSÁG
EPIGRAFIKAI ALBIZOTTSÁG
szakmai keretei között

ISSN 2559-8805

**AZ
ALFÖLDY GÉZA EMLÉKÜLÉS
ELŐADÁSAIBÓL
ÉS EGYÉB KÖZLEMÉNYEK 2021-BŐL**

Szerkesztették:

Kovács Péter és Szabó Ádám

Budapest 2022

A Studia Epigraphica Pannonica IV-X. számai 2012 és 2019 között,
a Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület
TITE Könyvek sorozatának keretében és ISSN számával jelentek meg.
Jelen kötet a Studia Epigraphica Pannonica
saját ISSN számával jelenik meg.

A címlapon az első jó pannoniai felirat ábrázolás, in:
De ruderibus laconici caldariique Romani et nonnullis aliis monumentis in solo Budensi.
Partim hoc primum anno M.DCC.LXXVIII. Repertis partim nondum vulgatis.
Liber unicus. Auctore Stephano Schönvisner.
Budae Typis Regiae Universitatis Anno ut supra., 169.
(Magyar Nemzeti Múzeum, Lapidarium Nr. 126. Ltsz. MNM RT-RO RD 194.)

A kötet az NKE Római- Állam és Tartományigazgatás Kutatóműhely
szakmai és technikai közreműködésével jelent meg.

A kötet megjelenését támogatta Fehér Tamás (Komárom).

ISBN 978-615-6448-05-7

© Szerzők; Szerkesztők

Nyomtatta:
FELLINI KFT.
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

I. AZ ALFÖLDY GÉZA EMLÉKÜLÉS ELŐADÁSAIBÓL	7
2021. november 5.: Program	
Ritoók Zsigmond	
MEGEMLEKEZÉS ALFÖLDY GÉZÁRÓL	9
Fábián Boglárka	
MEGJEGYZÉSEK KÉT 3. SZÁZADI AQUINCUMI PORTRÉHOZ	11
Mathédesz Lajos	
ÚJABB BÉLYEGES TÉGLÁK OROSZVÁRRÓL	25
Németh György	
ALFÖLDY GÉZA ÉS A RÓMAI TÁRSADALOMTÖRTÉNET	37
Novotnik Ádám	
3. SZÁZADI RÓMAI MÉRFÖLDKŐ,	43
MINT KÉZAI SIMON EGYIK ESETLEGES FORRÁSA?	
Patay-Horváth András	
EGY ELVESZETTNEK HITT HÍRES FELIRAT NYOMÁBAN:	57
PAUSANIAS FOGADALMI EPIGRAMMÁJÁNAK TÖRTÉNETE	
Prohászka Péter	
ALFÖLDI ANDRÁS ÉS A CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM III	69
PANNONIA KÖTETÉNEK SZERVEZÉSI MUNKÁLATAI	
Kató Péter	
TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉS A HELLÉNISZTIKUS KÓSON	81
Forisek Péter	
MENNYIBE KERÜLHETETT A CSÁSZÁRKORI RÓMAI HADSEREG?	99
Tóth Endre	
A SISCIAI CENIUS-SÍRSZTÉLÉ	107
Visy Zsolt	
A <i>COHORS VIII RAETORUM</i> ÚJABB FELIRATA ÉNLAKÁRÓL	119
II. KÖZLEMÉNYEK ALFÖLDY GÉZA EMLÉKÉNEK AJÁNLVA	127
Kovács Péter	
A CHALCEDONI ZSINAT LEVELEZÉSE,	129
MINT A HUN TÖRTÉNELEM FORRÁSA	

TARTALOM

Kovács Péter DROCTULF SÍRFELIRATA, MINT AZ AVAR TÖRTÉNELEM FORRÁSA	143
Kovács Péter INTERCISA EGYIK RÓMAI KORI FELIRATA ÉS MARSIGLI	155
Kovács Péter JORDANES, ROMANA AND GETICA. TRANSLATED WITH AN INTRODUCTION AND NOTES BY PETER VAN NUFFELEN AND LIEVE VAN HOOF. LIVERPOOL 2020.	163
Kovács Péter EGY ÚJABB MÉRFÖLDKŐ KOMÁROMBÓL	173
Kovács Péter SYNESIOS ÉS A HUNOK	177
Kovács Péter VANDÁLOK PANNONIÁBAN?	193
Kovács Péter – Prohászka Péter HOGYAN LETT A <i>CIL</i> -BŐL <i>RIU</i> ? ADALÉKOK A <i>DIE RÖMISCHEN INSCHRIFTEN UNGARNS</i> SOROZAT SZÜLETÉSÉHEZ	203
Szabó Ádám MEGJEGYZÉS CICERO <i>DE DOMO SUA</i> 46.121.19-21. SZÖVEGHELYÉNEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ	211
Szabó Ádám PÓTLÁS A <i>TITULI AQUINCENSES</i> IV. KÖTETÉHEZ	219
Szabó Ádám TOVÁBBI FELIRATOK NAGYTÉTÉNYBŐL	223
Fehér Tamás PUBLIKÁLATLAN KŐEMLÉKEK BRIGETIOBÓL. ÚJABB ADATOK AZ <i>ACTA ARCHAEOLOGICA BRIGETIONENSIS</i> 5. KÖTETÉHEZ	227
Szabó Ernő ZICHY JÁNOS GRÓF AJÁNDÉKA „AZ MAGYAR NEMZETI MUZEUMNAK ÉKESITTÉSÉRE”	255

Kató Péter

TÁRSADALMI RÉTEGZŐDES A HELLENISZTIKUS KÓSON¹

1. Bevezetés

A hellénisztikus kori görög polis-társadalmak rétegződéséről nem lehet az Alföldy Géza által a római társadalomról felvázolt „rétegek-rendek struktúrához“ (Stände-Schichten Struktur) hasonló modellt felvázolni.² Ennek fő oka abban rejlik, hogy Rómával ellentétben a görög városokból származó dokumentumok a lakosságot nem a vagyoni helyzet, hanem a jogi státusz, ill. a polgárság hivatalos alegységeihez (pl. phylék, démosok, phratriák) tartozás alapján osztották különböző csoportokba.³ Léteztek ugyan kiváltságos csoportok a hellénisztikus társadalmakban (pl. az euergetések és a papok), de a nagy vagyon nem jelentett automatikusan tagságot ezekben: az út ide a közösség iránti szolgálaton, hivatalok viselésén és közkiadások átvállalásán át vezetett.

A vagyoni helyzet alapján meghatározott társadalmi csoportok hiánya azonban nem jelenti társadalmi rétegződés hiányát. Ellenkezőleg, a kutatás egybehangzó véleménye szerint a poszt-klasszikus társadalomfejlődés legfontosabb tendenciája éppen a vékony, vagyonos felső réteg és a társadalmak többségét kitevő kevésbé jómódú vagy éppen szegény tömegek közötti távolság növekedése. Ez a 2. század közepén, a római hódítás idején kapott új lendületet, még ha az oksági viszony a két fejlemény között nem is teljesen világos.⁴

A társadalomtörténeti kutatás középpontjában eddig a hellénisztikus városok felső rétegei álltak. Ez részben a kedvező forráshelyzetből adódik, hiszen erről a rétegről tanúskodnak a hellénisztikus epigráfiai anyag legjellegzetesebb és legnagyobb forrásértékű csoportját alkotó kitüntetési határozatok. Ezek a dokumentumok azt sugallják, hogy a városok nyilvános életét a vagyonos felső réteghez tartozó családok határozták meg, miközben a társadalmak többségét kitevő kisebb vagyonú vagy egyenesen szegénységben élő csoportjainak a cselekvési lehetőségei erősen beszűkültek, sőt, gyakran kimerültek abban, hogy kitüntetések adományozásával nagyobb áldozatvállalásra buzdítsák a felső réteg tagjait (*euergetizmus*).⁵

Ebben a tanulmányban a hellénisztikus kori társadalmi rétegződés kérdéseit az ún. kósi nagy epidosis példáján keresztül fogom vizsgálni. Kós egyetlen politikai egy-

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Az alkalmazott rövidítések a Supplementum Epigraphicum Graecum rendszerét követik. Az ókorra vonatkozó évszámok, ha nincsenek másképp jelölve, Kr. e. értendők.

² Alföldy 2011, 197-217.

³ Ezeket a kategóriákat használja a kósi társadalom szerkezetének leírásához Sherwin-White 1978, 153-174.

⁴ E nézet legnagyobb hatású képviselője: Gauthier 1985. Az „arisztokratizáció“ 2. század közepétől erősödő tendenciájához ld. még Hamon 2007.

⁵ Az euergetizmusról szóló hatalmas irodalomból ld. Gauthier 1985, Quaß 1993, Habicht 1995.

séget alkotó szigete a 3. század utolsó éveiben történelme egyik legnagyobb krízisével nézett szembe: egyszerre fenyegette a szigetet a krétai városok támadása (1. krétai háború) és V. Philippos Antigonida király inváziója Nyugat-Kisázsia partjai mentén.⁶ A válságos helyzetben a kósiak felszólították a sziget minden lakóját, hogy anyagi lehetőségeinek megfelelő összeggel járuljon hozzá a megnövekedett védelmi költségek fedezéséhez (*epidosis*). Az adakozók neveit és az általuk felajánlott összegeket három példányban felíratra vészték, majd felállították a város leglátogatottabb pontjain, a színházban, az Asklépios-szentélyben és az agorán, Dionysos oltára mellett.⁷

Ez a felíratos lista, az ókori *epidosis*ok legterjedelmesebb és legjobban megőrzött példánya. Ennek megfelelően fontos szerepet játszik minden olyan kutatás számára, amely az ókori közadakozások működésére, szervezésére és jelentőségére irányul.⁸ Ritkábban jelenik meg a kósi nagy *epidosis* a hellénisztikus társadalomtörténetről szóló tanulmányokban. Az erről az oldalról közelítő kutatások, általában két jellegzetességet hangsúlyoznak: Egyrészt a városi lakosságon (elsősorban a polgárságon) belüli összetartást, amely az *epidosis*hoz hozzájárulók nagy számából olvasható ki; másrészt a lakosságon belüli hatalmas vagyoni különbségeket, amelyre az utal, hogy a legnagyobb adomány 8000 drachmát, a legkisebb viszont mindössze 30 drachmát tesz ki.⁹ Egy korábbi tanulmányomban megpróbáltam a nagy *epidosis*ban és a 3. század végétől, ill. a 2. század elejétől származó felíratokban megőrzött proszopográfiai adatok alapján a leggazdagabb kósiakkal kapcsolatos információkat összegyűjteni és elhelyezni a hellénisztikus társadalomtörténet összefüggésében.¹⁰ Ebben a tanulmányban ezt a munkát folytatva az *epidosis*-lista egésze és az egykorú felíratos anyag alapján vizsgálom azt, hogy mi jellemezte a különböző vagyoni helyzetű adakozók, ill. közvetlen családtagjaik nyilvános szerepvállalását és ezen keresztül azt, hogy milyen pozíciót foglaltak el a kósi társadalmon belül. Más hellénisztikus városokból nem áll rendelkezésre olyan felíratos anyag, amely a kósihoz hasonlóan gazdag információkat tartalmazna a társadalom jelentős részének vagyoni helyzetéről, rokoni, társadalmi kapcsolatairól és nyilvános tevékenységéről. Ennél fogva e vizsgálat eredményei jelentős mértékben gazdagíthatják, ill. árnyalhatják a hellénisztikus társadalmakról, ezen belül is a városi elitekről alkotott képünket.

A következőkben először szükséges lesz röviden felvázolni az *epidosis*hoz adott pénzadományok és a társadalmi státusz közötti komplex kapcsolatokat (2.). A 3. rész azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a listán szereplő személyek milyen helyzetet foglaltak el a kósi társadalom egészén belül, és milyen társadalmi rétegeknek felelnek meg. Az ezt követő részek (4-7.) összegzik a különböző méretű felajánlásokat tevő személyekre vonatkozó proszopográfiai adatokat (1000 dr. fölött, 999-500 dr., 499-100 dr., 100 dr. alatt). Az összefoglalás azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a hellénisztikus Kóson

⁶ Az 1. krétai háború történetéhez ld. Chaniotis 1996, 38-41.

⁷ A szövegek friss és megbízható kiadását ld. IG XII 4, 1, 75-77.

⁸ Ld. pl. Migeotte 1992, 147-160, Migeotte 2000 [2010]; Chaniotis 2013, Ellis-Evans 2013.

⁹ Egy közelebről nem azonosítható személy, Zópyrión gyermekei (παῖδες) gyámjaikon keresztül ajánlottak 8000 drachmát, ld. IG XII 4, 1, 75, 59-60; a legalacsonyabb, 30 drachmás felajánlást két, más forrásból szintén nem ismert személy, Aischeinas és Philónidas jegyezték, ld. IG XII 4, 1, 77, 60-2.

¹⁰ Kató 2021.

a vagyoni helyzet milyen módon determinálta a nyilvános szerepvállalás, a politikai tisztviselés és a hatalom gyakorlásának lehetőségeit, ill. hogy a kósi társadalom rétegződése milyen gazdasági és geopolitikai tényezőkkel áll összefüggésben.

2. Felajánlás, vagyon és társadalmi státusz

A proszopográfiai adatok elemzése előtt szükséges felvázolni azt a komplex viszonyrendszert, amely három különböző tényező, az epidosishoz tett felajánlások, és a felajánlók vagyoni helyzete valamint társadalmi státusza között. A felajánlások és a vagyoni helyzet között S. Sherwin-White alapvető munkájában szoros kapcsolatot feltételezett (anélkül természetesen, hogy a felajánlások összegéből következtetni lehetne a vagyon méretére), mivel az epidosis megrendezéséről szóló határozat előírja, hogy a népgyűlés minden felajánlás esetén szavazzon arról, hogy megfelelőnek tartja-e az adomány értékét. Az elfogadott adományokat a sztélére, az elutasított adományokat a nem maradó anyagon vezetett jegyzőkönyvben kellett rögzíteni.¹¹

Sherwin-White tézise három implicit feltevése nyugszik:

- 1) a népgyűlésnek pontos információi voltak az egyes polgárok vagyonáról;
- 2) világos elképzeléssel rendelkezett arról, mekkora vagyon után mekkora felajánlás helyénvaló;
- 3) következetesen visszautasított minden olyan felajánlást, amely nem volt elég magas. Míg azonban nem áll rendelkezésre olyan forrásadat, amely egyértelműen igazolná e feltevések helyességét, több adakozó esetében joggal feltételezhetjük, hogy a felajánlott összeg alatta maradt a felajánló anyagi lehetőségeinek. A legszembetűnőbb, és a kutatásban már ebben az összefüggésben említett példa egy nem alacsony, de nem is a legmagasabbak közé tartozó 500 drachmás összeg, amellyel Theuklés, Aglaos fia járult hozzá a nagy epidosishoz.¹² Csak Halasarna démosának az epidosiszal körülbelül egyidőben keletkezett kitüntetési határozatából tudjuk meg, hogy Theuklés Kós egyik legvagyonosabb és befolyásosabb polgára volt, aki kulcsszerepet játszott a krétai tá-

¹¹ IG XII 4, 1, 75, 7-17: δεδόχθαι ἐ[π]αγγέλλεσθαι τὸς δηλομένος τῶν τε πολιτῶν καὶ πολιτῶν καὶ νόθων καὶ παροίκων καὶ ξένων, τῶν δὲ ἐπαγγελαμένων τὰ ὀνόματα ἀναγορευσάντων παραχρῆμα ἐν ταῖ ἐκκλησίαι, ὁ δὲ δᾶμος διαχειροτονεῖτω τὴν ἀξίαν τῆς δωρεᾶς καί, εἰ κ [.] α δοκῆ, λαμβαν[έ]τω („Határozzon úgy [a nép], hogy a polgárok, a polgárnők, törvénytelen gyermekek, a paroikosok és az idegenek közül bárki, aki csak akar, tegyen felajánlást; a felajánlók neveit azonnal hirdessék ki a népgyűlésben, a nép pedig szavazással döntson az ajándékok értékéről, és ha helyesnek látja, fogadja el.”); 29-34: τῶν δὲ χειροτονηθέντων τὰ ὀνόματα ἀναγραφάντων ἐ[ς] τὰς στάλας, καταχρημα[τι]σάντων δὲ κα[ὶ] εἰ κ[ῆ] πινων ἀποχειροτονηθῆι ἡ ἐπαγγελία („Az elfogadott felajánlást tevők nevét írják fel a sztélére, és jegyzőkönyvben rögzítsék azokat is, akiknek elutasították a felajánlását.”). Ld. ehhez Sherwin-White 1978, 180: „Although the subscription was voluntary, the damos evidently claimed the right to refuse donations obviously insufficient. Its competence in this respect was radical.“ Hasonlóképpen Grieb 2008, 173: „Im Falle einer unzureichenden Aufwendung besaß der δᾶμος durchaus die Möglichkeit einer Abweisung, worauf im Inschriftentext durch die ἀποχειροτονία von unzureichenden Summen hingewiesen wird.“

¹² IG XII 4, 1, 75, 203: Θεκλῆς Ἀγ(λά)ου ΠΗ. A kõvön olvasható szöveg biztosan hibás, hiszen az LGPN szerint sem a „Theklés“, sem az „Agalos“ név nem ismert az ókori világból. Klaus Halló interpretációjának, miszerint itt Theuklés, Aglaos fia szerepelt eredetileg, nincs alternatívája, és ezért biztosnak fogadható el.

madás visszaverésében. Bár nem lehet számszerűsíteni, mekkora vagyonnal rendelkezett, de abból, hogy képes volt saját vagyonából finanszírozni egy erődítmény és a falak megerősítését, valamint a helyőrségben szolgáló katonák felfegyverzését, továbbá kamatmentes kölcsönrel (ἄτοκα χρήματα) támogatni egyéb védelmi kiadásokat, egyértelműen egy dúsgazdag polgárra lehet következtetni.¹³ Theuklés fia, Aglaos még magasabbra jutott, és VI. Ptolemaios Philométór udvarában a pénzügyekért felelős fő-tisztviselő (διοικήτης) lett.¹⁴ A Theuklés által felajánlott 500 drachmás összeg ugyan nem jelentéktelen, de messze nem tartozik a legmagasabbak közé: annak okairól, hogy miért ajánlott ilyen, a lehetőségeihez mérten szerény összeget, csak spekulálni lehet.¹⁵

Egy további, talán még meglepőbb példa a felajánlás és a feltételezhető vagyoni helyzet közötti diszkrepanciára Parmeniskos, Hierón fia, aki alacsony, mindössze 100 drachmás összeggel szerepel az epidosisban. Ugyanakkor Parmeniskos ismert egy ún. családi monumentum egyik felajánlójaként, amely felesége, Kallistraté tiszteletére lett felállítva. A márvány talapzaton olvasható felirat szerint Kallistraté négy kultusz, Asklépios, Hygieia és Épioné, a délosi Apollón, Létó és II. Eumenés király papi tisztségét viselte. Ezek közül kettő, Asklépios, Hygieia és Épioné, valamint Eumenés papsága biztosan pénzért, nyilvános árverésen keltek el.¹⁶ A papságok betöltése az ókori politeizmusban általában feltételezett bizonyos jólétet, hiszen a paptól elvárták, hogy saját vagyonából fedezze a kultusszal kapcsolatos kiadások egy részét. A papságok halmozása, ill. vásárlása a hellénisztikus korban egyértelműen a magas státusz és a nagy vagyon jele volt. Ez, és a szintén biztosan költséges szoborállítás alapján egyértelműnek látszik, hogy Parmeniskos családja rendkívül vagyonos volt: a szerény, 100 drachmás felajánlás ennek fényében igen meglepő.

Ezek a példák arra figyelmeztetnek, hogy nem szabad túlbecsülnünk a vagyonos felső réteg készségét a haza szolgálatára, és nem szabad abból kiindulnunk, hogy a nagy epidosisból minden esetben egyértelműen kiolvasható az egyes felajánlók vagyoni helyzete.¹⁷ Ennek ellenére az látszik a leghelyesebb előfeltevésnek, hogy az epidosishoz adott felajánlások durván tükrözik a vagyon társadalmon belüli eloszlását. A felajánlások nagy száma miatt viszonylag megbízható képet kapunk az epidosis résztvevőinek vagyoni helyzetéről, még annak ellenére is, hogy egyes adakozók biztosan nem az anyagi lehetőségeiknek megfelelő összeget ajánlották fel.

A vagyoni helyzet és a társadalmi státusz szintén igen összetett viszonyrendszer áll fenn, amely történelmi korszakonként és társadalmanként nagyon különböző lehet.

¹³ IG XII 4, 1, 99.

¹⁴ Az Aglaosról szóló forrásokat összegyűjtötte Habicht 2007, 146-8.

¹⁵ Migeotte 1992, 151-2 ezzel a felajánlással kapcsolatban jegyzi meg, hogy Sherwin-White 1978 túl szoros kapcsolatot tételezett felajánlás és vagyon között: „l'auteur (i. Sherwin-White) a utilisé les chiffres de la souscription pour évaluer de manière trop mécanique les différents niveaux de revenus à Kos.”

¹⁶ Asklépios, Hygieia és Épioné: IG XII 4, 1, 311; II. Eumenés papságához, amelyet minden bizonnyal az apameiai béke (188) után alapítottak, ld IG XII 4, 1, 306, 309. A Kós és Pergamon közötti 2. századi kapcsolatokhoz ld. Habicht 2007, 144-6. A papi tisztségek értékesítéséhez árverés útján ld. Wiemer 2003, Dignas 2003, Kató 2017.

¹⁷ Erre a következtetésre jutott Ellis-Evans 2013, 113 is: „They (t. i. az epidosis-listák) were a source of information about the relative wealth of others, but an unreliable one, tainted by the envy of the audience and the dissimulation of the donor.” Hasonló véleményen van Chanotis 2013, 91-3.

A vagyon minden társadalomban fontos, de nem egyedüli tényezője a társadalmi státusznak. Kevésbé egzakt módon megragadható tényezők, mint a tudás, ill. műveltség, a tekintély, ismertség, karizma, a kapcsolatrendszer, nem kevésbé fontos szerepet játszottak, ill. játszanak az egyén társadalmon belüli pozíciójának meghatározásában. A hellénisztikus kori kósi társadalomról fennmaradt források azonban csak nagyon ritka esetekben engedik megfigyelni ezeket a tényezőket. A továbbiakban ezért a vagyoni helyzetet kell a társadalmi státusz legfőbb meghatározójának tekintenünk. Ez azonban nem fogja erősen torzítani a képet, mert a hellénisztikus korban a vagyon és az említett egyéb tényezők között szorosabb összefüggés állt fenn, mint például a mai Európában.

3. Az epidosis résztvevői a kósi társadalomban

A felajánlás, a vagyoni helyzet és a társadalmi státusz közötti összefüggés megállapításának módszertani kérdései után a következő lépésben azzal a kérdéssel kell foglalkozni, hogy a kósi társadalom mely rétegeinek felelnek meg a nagy epidosisban résztvevő személyek. A felajánlások, mint már szó esett róla, 8000 és 30 drachma között helyezkednek el. Önkényesen bár, de ezeket a következő kategóriákra oszthatjuk fel:

- az 1000 drachmát vagy annál nagyobb összeget felajánlók kétségkívül a helyi társadalom elitjéhez tartoztak. Az 1000 drachmás összeget tekintette az elit státusz kritériumának Sherwin-White, és magam is korábbi tanulmányomban.¹⁸ Azok, akik négy-számjegyű, azonnal mozgósítható és nélkülözhető pénzüsszeggel rendelkeztek, biztosan rendkívül gazdagok voltak. Egy zsoldoskatonai napi fizetése a korszakban általában 1 drachma volt, a kategória alsó határát képező 1000 drachmából csaknem 3 évig, a legmagasabb, 8000 drachmás felajánlásból pedig több mint 20 évig lehetett volna fizetni egy zsoldost. A leggazdagabbak számára azonban valószínűleg ezek a kiadások sem jelentettek nagy érvágást: erre utal, hogy az egyetlen hellénisztikus papságért, amelynek ismert az ára, 19800 drachmát fizetett Kleoneikos, Eukarpos fia.¹⁹

- az 500 és 999 drachma közötti összeget adományozók még mindig igen vagyonosnak számítottak. Ezek az összegek még mindig igen magasnak számítottak, amelyeknél többet a 3.-2. századi kósi epidosisokban ritkán ajánlottak fel.

- a 100 és 499 drachma közötti tartományban a felajánlások nagy része 100 drachmát tesz ki, de előfordulnak 2-300 drachmás összegek is. Ezek az összegek egy nagyobb szabású állatáldozat költségeinek feleltek meg. A kelták fölött aratott győzelem után például a kósiak megbízták a delphoi Pythiára utazó theórosaikat, hogy áldozzanak egy aranyozott szarvú ökröt, amelyre 400 drachmát irányoztak elő. Az aranyozás nélküli áldozati ökrökre általában 250 drachmát irányoztak elő.²⁰

¹⁸ Sherwin-White 1978, 215, Kató 2021.

¹⁹ IG XII 4, 1, 325, 29-30, *diagraphé* Adrasteia és Nemesis papságáról (1. sz. 1. fele).

²⁰ A delphoi áldozathoz ld. IG XII 4, 1, 68, 43-5. Egy átlagos ökráldozat a prostatések áldozata Homoiának a Nagy Asklepieián 250 drachmáért: IG XII 4, 1, 315, 15-7.

- A 100 drachma alatti tartományban a legtöbb felajánlás 50 drachmát tett ki. A kósi dokumentumokban gyakori áldozati előírások általában 30 drachmát irányoznak elő egy juh megvásárlására, amely az áldozatokon leggyakoribb állat volt.²¹ Az, hogy ezek a felajánlók is azonnal mozgósítani tudtak egy ekkora összeget, egyértelműen arra utal, hogy messze a puszta létfenntartás szintje fölött élő rétegről van szó, még ha az epidosis többi résztvevőjéhez képest vagyonosnak nem is számítottak.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy az epidosisban részt vevők a kósi társadalom felső, vagyonosabb részét képviselték, akik között igen nagy különbségek álltak fenn. Közülük is a felső három kategória tagjai között feltételezhetjük azokat, akik nem a maguk által végzett kétszori munkából tartották fenn magukat, és ennél fogva jelentős szabadidővel rendelkeztek (*leisure class*).

Nem vettek részt az adakozásban a helyi társadalom minden bizonnyal igen széles tömegei, akik nem rendelkeztek egy kifejlett áldozati állat értékének megfelelő azonnal mozgósítható pénzüsszeggel. Hogy ez a legszegényebb réteg pontosan hány személyt számlált és mekkora részét tette ki a kósi lakosságnak, nem állapítható meg pontosan. Mindez egybevág azzal, amit James Rives állapított meg az állatáldozatot a középpontba állító ókori politeizmus társadalmi aspektusával kapcsolatban. E szerint az állatáldozat önmagában a magas társadalmi státusz szimbóluma volt, lévén, hogy az antik társadalmak többsége számára egy juh vagy egy marha megszerzése és feláldozása csak ritkán vagy egyáltalán nem tartozott a lehetőségek birodalmába.²² A kósi feliratos anyagban a társadalomnak ez a szegényebb része – csakúgy mint máshol a görög világban – alulreprezentált, de elszórt utalásokból tudunk ilyen minden bizonnyal a létfenntartás küszöbén élő csoportok létéről: arató, szőlőt szüretelő idénymunkásokról, evezőkészítőkről.²³ Ők azok, akik nem vettek részt a kósi nagy epidosisban. Mindez tehát azt jelenti, hogy az epidosis nem az egész kósi társadalom rétegződését tükrözi, hanem csak annak a felső részét, és így eltér attól a piramidális társadalomszerkezettől, amelyet Alföldy Géza a római társadalom leírására dolgozott ki. Piramidális szerkezetet már csak azért sem tükröz ez a lista, mert a legalacsonyabb, 50 drachmás vagy az alatti adományból 25-öt tartalmaz a lista, míg ezzel szemben 100 drachmás adományból 65-öt, 500 drachmásból pedig 42-t. Ebből nem az következik, hogy a szegényebb csoport kisebb létszámú volt, mint a jóval vagyonosabbak, hanem az, hogy a szegényebbek között kisebb volt a adakozási hajlandóság.

A kósi társadalom vagyonosabb része, amely az epidosisban megjelenik, nagyon erős tagolódást mutatott. Távoli párhuzamként említhető a mai magyar társadalom, amelynek szerkezetét egy friss elemzés piramis helyett egy felfelé hosszán elnyúló víz-

²¹ Ld. pl. a Hermés Enagónios papságáról szóló *diagraphè* (IG XII 4, 1, 298, 3. sz. 2. fele), amely számos áldozatot ír elő a sportversenyek és katonai kiképzési gyakorlatok megrendezéséért felelős tisztviselők számára. A legtöbb „kifejlett áldozati állat” (ἱερῆιον τέλειον) beszerzésére előírányzott állami támogatás 30 drachmát tesz ki.

²² Rives 2018, 75: „...animal sacrifice was a marker of prestige. Generally speaking, animals were valuable resources that most people could not afford to slaughter on a regular basis.... The practice of animal sacrifice was thus a form of piety that tended to privilege the wealthy.”

²³ IG XII 4, 1, 293.

csepphez hasonlította. Ebben egy nagyon erősen tagolt, de az egész társadalomhoz képest kis létszámú felső réteg áll szemben a vízcsepp hasát alkotó jóval kevésbé vagyonos többséggel.²⁴

4. A leggazdagabbak (1000 drachma fölött)

Egy már idézett korábbi tanulmányomban részletesen foglalkoztam a legnagyobb, négy-számjegyű adományokat jegyző csoportról tanúskodó proszopográfiai információkkal, ezért most csak a legfontosabb eredmények összefoglalására van szükség.²⁵ A leggazdagabb adományozók között sok rendelkezett már hasonlóképpen vagyonos felmenőkkel, ill. képes volt átörökíteni vagyonát és státuszát gyermekeire is. Fontos ugyanakkor, és az elit családok törekénységét jelzi, hogy a kiemelkedő státusz öröklődése ritkán figyelhető meg három generációnál hosszabb időtartamon át.²⁶ A vagyonok forrásáról a legtöbb esetben nincs információ, de a legtöbb esetben kétségkívül kiterjedt földbirtokok birtokosairól van szó. A 4. századi Athén és a kora császárkori Kis-Ázsia jobban ismert párhuzamai alapján feltételezhető, hogy a földből származó jövedelmet gyakran fektették be a kereskedelemben vagy hitelügyletekben. Az orvoslás híres kósi hagyományával áll összefüggésben, hogy a legvagyonosabbak között több orvost is találunk.²⁷

Politikai tisztségek betöltéséről a legvagyonosabb kósiak által rendkívül kevés adatunk van. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az elit nem gyakorolt befolyást a polis életét befolyásoló döntésekre, hiszen a rendszeresen betöltött politikai tisztségek (ἀρχαί) messze nem jelentették a politikai tevékenység egyedüli kereteit. Az elit tagjait megtaláljuk a külföldre küldött követségekben és a papi tisztségek eladásáról szóló dokumentumokat (διαγραφαί) összeállító bizottságokban.²⁸ Ez a fajta szerepvállalás lehetőséget nyújtott a fontos döntések befolyásolására és a szigeten túlnyúló kapcsolatok kiépítésére, a rendszeres politikai tisztségek viselésével járó munkaterhelés és szigorú köztettségek nélkül.

Jellemző még erre a csoportra a Kós szigetén túl nyúló „nemzetközi” kapcsolatrendszer. Két nagy adakozót is ismerünk, aki hazáján kívül szerzett kitüntetések.²⁹

²⁴ Éber 2020.

²⁵ Részletesen ld. Kató 2021.

²⁶ Kató 2021, 248-50.

²⁷ IG XII 4, 1, 75, 81-2: Philistos, Moschió fia, gyógyító tevékenységéről a Delphoi városától kapott kitüntetési határozata tanúskodik (FD III 4, 362, 15-19); az epidosis kezdeményező Dioklés nagyapja híres orvos volt, ld. Chanotis 2013, 98, Sherwin-White 1978, 121-3; a kósi orvosi iskolához ld. Sherwin-White 1978, 256-289.

²⁸ IG XII 4, 1, 75, 200-2: Kleumachos, Phanomachos fia, az Aphrodité Pandamos papságáról szóló *diagraphé* egyik szerzője (302, 4); 75, 39-40: Theudotos, Archidamos fia. Fia, Theudotos a II. Eumenés üdvözlésére indított követség tagja volt (463, 134-5).

²⁹ IG XII 4, 1, 75, 35-6: az epidosis kezdeményezője és az egyik legmagasabb, 7000 drachmás adomány felajánlója, Dioklés, Leódamos fiát kitüntette Halasarna démosa Kóson (IG XII 4, 1, 98; 4, 2, 1149) és az Aitól

Ismerünk olyan adakozót, akinek a felmenői részt vettek az Asklépios-szentély sérthetlenségének (*asylia*) és a Nagy Asklépieia „nemzetközi“ ünnepségeinek elismertetésében, ami a hellénisztikus Kós egyik legnagyobb vállalkozása volt.³⁰ Mindez illeszkedik a más városokból ismert kitüntetési határozatokból a hellénisztikus elitekről kibontakozó képhez: a kapcsolattartás a külső partnerekkel és különösen a nagyhatalmakkal, tevékenységük egyik fő területét képezte.³¹

A legtöbb információ a vallási szférában történő szerepvállalásról maradt fenn: az elit tagjai papként, a papságok eladásáról szóló dokumentumok (*diagraphai*) megfogalmazóiként és a versenyjátékok rendezőiként (*agónothetai*) igen gyakran vállaltak nyilvános szerepet.³² Az említett tanulmányban emellett érveltem, hogy ellentétben korábbi véleményekkel, amelyek szerint a kósi elit nem rendelkezett komoly hatalommal, valójában itt egy a nyilvános életben kulcspozíciókat elfoglaló társadalmi csoportról van szó, amely ugyan a közügyek hétköznapi intézését átengedte másoknak, de a számára fontos, ill. stratégiai jelentőségű döntésekben döntő szerepet játszott. Ez az érv a proszopográfiai adatok mellett két fontos meglátásra támaszkodott: A rendszeres politikai tisztiségek (*archai*) nagy száma, időbeli korlátozottsága, a kollegialitás elve és a tisztviselők erős kontrollja a tisztség előtt, közben és után, az ókori demokráciákban igen korlátozott politikai cselekvési lehetőséget, csekély presztízst jelentett,³³ szemben a politikai aktivitás további, a hellénisztikus korban egyre fontosabb útjaival. Ezen kívül fontos, hogy a politikai és az egyéb, elsősorban vallási tisztiségek szigorú szétválasztása anakronizmus: a kósi elit erős érdeklődése, sőt, készsége arra, hogy komoly pénzüsszegekért vásároljon magának papságokat, részben biztosan a társadalmon belüli presztízsz növelésére irányult.

Szövetség (1032); 81-82, Philistos, Moschión fia, orvosi tevékenységéért kitüntetést kapott Delphoi városától (FD III 4, 362, 15-19); 75, 54: Mikión, Polyarchos fia ismeretlen város proxenosa volt.

³⁰ IG XII 4, 1, 75, 265-6: a Zmendrón, Diomedón fia által tett felajánlás összege ugyan nem maradt fenn a feliraton, de más proszopográfiai adatok egyértelműen arra vallanak, hogy a legvagyonosabb és legbefolyásosabb családok egyikéhez tartozott (ld. Kató 2021, 245). Két felmenője, Aristolochos és Hippokritos, Zmendrón fiai 242-ben részt vettek az *asylia* elismertetéséért indított nagy diplomáciai akcióban. Ehhez ld. részletesen Knäpper 2018, 87-103.

³¹ Quaß 1993, 98-112.

³² IG XII 4, 1, 75, 35-6: Dioklés, Leódamas fia, Dionysos papja a 3. sz. végén - a 2. sz. elején (451-2); Theudotos, Archidamos fia, Asklépios papja a 170-es években (454, 243-4 és 313-4); 200-2, Kleumachos, Phanomachos fia, Asklépios papja 190/189-ben, ugyanekkor fivére, Phanomachos az Asklépieia agónothetése (454, 107-9), nővérük, Lykaonis a 3. század végén Aphrodité papnője (301, 6).

³³ Ez a jelenség a legjobban a klasszikus kori Athénből ismert. Az athéni tisztviselők szigorú kontrollját és az önálló politikai cselekvés hiányát szinte minden összefoglalás hangsúlyozza, ld. pl. Bleicken 1995, 281-4; Hansen 1993, 254-261. A tisztviselők kontrollja a hellénisztikus városokban is erős maradt, ld. Fröhlich 2004.

5. Jómódú polgárok (500-999 dr.)

A következő, még mindig jómódú, de már nem a leggazdagabb polgárokból álló kategóriában egy kivételtől eltekintve mindenki 500 drachmát ajánlott fel a haza védelmére.³⁴ Ahogy várni lehet, a felajánlók túlnyomó részt teljes jogú kósi polgárok voltak. Megfigyelhető azonban néhány érdekes kivétel. Az 500 drachmát felajánló Ekphantidas apja Ch. Habicht meggyőző interpretációja szerint Athénből származott, de kósi nőt vett feleségül, fia pedig vegyes származása ellenére megkapta a kósi polgárjogot: ő és gyermekei egyaránt prominens tagjai lettek a kósi polgárságnak.³⁵ Ez megerősíti a kósi társadalom nyitottságáról más forrásokból kibontakozó képet. Ekphantidas esete ugyanakkor arra is utal, hogy integráció szempontjából nem volt hátrány a nagy vagyon.

Ebben a kategóriában feltűnnek olyan felajánlók, akik különböznek a lista nagy részét kitevő felnőtt, teljes jogú kósi polgároktól. A Delphis nevű felajánló például egyértelműen nő volt, és így személyesen nem vehetett részt az epidosisról határozó és azt lebonyolító népgyűlési ülésen.³⁶ Az „*Anaxandridas serdületlen gyermeke (παιδίον)*“ néven szereplő felajánló szintén bizonyosan nem volt jelen a népgyűlésen: valószínű, hogy Anaxandridas már nem élt, és a felajánlást a gyermek nevében a gyámja (ἐπίτροπος) tette, ahogyan erre más esetben is van példa az epidosisban.³⁷ Szokatlan végül a „*Charinos prostatés-társai*“ elnevezésű adakozó csoport, amely 500 drachmát ajánlott fel. Ez a hivatalban levő, vagy – ami valószínűbb – volt prostatések csoportja volt, amelyben a más forrásból nem ismert Charinos játszott a vezető szerepet.³⁸ Ez a szokatlan bejegyzés egyrészt arra figyelmeztet, hogy az epidosis résztvevői között több egykori tisztviselő lehetett, mint amennyiről a feliratokból tudunk. Ezek azonban nem feltétlenül tartoztak a legvagyonosabbak közé: mivel Kóson öt főből állt a prostatések testülete, ezért együttes felajánlásuk mögött a nem túl magas, fejenkénti 100 drachmás összeg áll.³⁹ Fontos továbbá, hogy a hivatalviselés a felajánlók számára identitásalkotó tényező volt: ugyanez figyelhető meg a volt halasarnai papok (ἱερατευκοίτες) csoportja esetében, akik egy 2. századi felirat szerint rendszeresen kitüntetések adományoztak jötevőknek,

³⁴ Kallidamas, Nikandros fia 600 drachmát adományozott, IG XII 4, 1, 75, 169-70.

³⁵ Ekphantidas felajánlása: IG XII 4, 1, 50-1, ld. hozzá Habicht 2000, 293-4.

³⁶ IG XII 4, 1, 75, 189-90. Hogy a Delphis női név, egyértelműen kiderül többek között egy kósi votív epigrammából, IG XII 4, 2, 511 (300 k.): Δελφίς ἄγαλμα, γυνὴ Νέβρου, Κούρη με ἀνέθηκεν|Δορκάδος ἐγ μητρὸς, Μνησιάνναξ δὲ πατήρ (Delphis, Nebros felesége, akinek anyja Dorkas, apja pedig Mnésianax, ajánlotta engem Korénak).

³⁷ IG XII 4, 1, 75, 287-8. A másik gyámokon keresztül tett felajánlás a legnagyobb összegű, 8000 drachmás adomány volt, ld. 59-60.

³⁸ IG XII 4, 1, 75, 103-4: προστάται τοὶ σὺν Χ[α]ρίνω[ι] ΠΗ. Nem ez az egyetlen alkalom, hogy egy prostatés-kollégium a nyilvános életben cselekvő csoportként feltűnik: A *theoi boulaioi* („a tanácsháza istenei“) papságának eladásáról szóló 2. századi *diagraphé* „*Praxagoras prostatés-társai*“ említi, de a kontextus a szöveg töredékessége miatt nem rekonstruálható (IG XII 4, 1, 321, 10: πρ[ο]στατῶν τῶν σὺν Πραξαγόραι).

³⁹ A fél évig hivatalban levő kósi prostatések vezető szerepet játszottak a napi politikai ügyek vezetésében, a pénzügyek és a démos fennhatósága alá tartozó kultuszok felügyeletében, továbbá fontos szertartásokat hajtottak végre az állami ünnepeken, ld. részletesen Sherwin-White 1978, 199-205; Grieb 2008, 160-3.

és nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy azokat a Pythia ünnepén, széles közönség előtt ki is hirdessék.⁴⁰

Ahogy az előző csoport esetében, itt is csak nagyon kevés adatunk van arról, hogy az adakozók vagy közvetlen családtagjaik rendszeres politikai tisztségeket töltöttek volna be. Ezzel szemben számos felajánlóról tudni lehet, hogy szerepet vállaltak a vallási életben. Jellemző módon azonban ezt nem papként tették, hanem az áldozatokért felelős tisztviselőként (*hieropoios*),⁴¹ a papságok eladásáról szóló dokumentumok megfogalmazóiként,⁴² és agónothetesként,⁴³ ill. ünnepi kórusok felügyelőiként, ami arra utal, hogy ezek a személyek a leiturgiákra kötelezett vagyonos réteghez tartoztak.⁴⁴

Bár a vagyonuk valószínűleg nem volt kiemelkedő, az 500 drachmát adományozó személyek, ill. gyermekeik mégis fontos szerepet játszottak a kósi társadalom életében, ahogyan arról a különböző testületektől kapott kitüntetések tanúskodnak. A csoport két tagjának gyermekei szerepelnek azon a nagy 180 és 170 között keletkezett feliraton, amely valamilyen kitüntetésben vagy privilégiumban részesülő személyek neveit, valamint egy meg nem nevezett királyhoz (II. Eumenészhez vagy VI. Ptolemaios Philométórhoz) küldött követeket sorolja fel.⁴⁵ Egy másik adakozó, a már említett Lykaithos, Leukippos fia pedig nem a várostól, hanem Zeus Hyetios (az esőt hozó Zeus) kultikus egyesületétől (*koimon*) részesült terjedelmes kitüntetési határozatban, mert havi áldozatot bemutató tisztviselőként (*epiménios*) minden bizonnyal saját vagyonát is felhasználva az előírásoknak megfelelően bemutatta az áldozatokat Zeusnak.⁴⁶ Jellemző még ezekre az adakozókra, ill. gyermekeikre, hogy más epidosisokhoz is hozzájárultak, néha nem is csekély összeggel.⁴⁷

Az euergetikus tevékenységnek egy különleges, Kóson rendkívül jellemző aspektusát képezik az idegen városoktól kapott kitüntetések. A valószínűleg athéni apától

⁴⁰ IG XII 4, 1, 75 364. A kitüntetéseket adományozó volt papok minden bizonnyal Apollón kultuszában, a legfontosabb halasarnai kultuszban szolgáltak.

⁴¹ IG XII 4, 1, 75, 76-8: Lykaithos, Leukippos fia, *hieropoios* Halasarnában (624, 7); 212-3, Aristomenés, Aristonymos fia, *hieropoios* Halasarnában (625, 15-6);

⁴² IG XII 4, 1, 75, 53-4: Aristeus, Arist[- -] fia: valószínűleg a fia, Aristeus, Aristeus fia részt vett az Asklépios, Hygicia és Épioné papságáról szóló *diagraphé* összeállításában (311, 8).

⁴³ IG XII 4, 1, 75, 301-2: Padylos, Charmylos fia 206/5-ben a Dionysia agónothetése volt (451, 4-5).

⁴⁴ IG XII 4, 1, 75, 80-1: Dión, Dioklés fia 205/4-ben a Dionysia győzött mint *ἐπιμελητής κομωιδῶν* [φυλάξ Παμφύλων (451, 21-2); 261-2: Nikandros, Aristoboulos fia ugyanebben a szerepben a Dymanes phylével győzött a 206/5-ös Dionysia (451, 11).

⁴⁵ IG XII 4, 2, 463: Hierón, Achelóios fia (134), Simos, Simos fia (85). Mivel a felirat felső része töredékes, nem állapítható meg egyértelműen a szöveg célja, ill. a dokumentum típusa. Az hogy itt valamilyen privilégiumról volt szó, abból következik, hogy a nevek mind datívusban állnak. A 140. sorban, a lista utolsó két neve előtt olvasható kitétel *καὶ οἷς ἐπὶ βίῳ* talán arra utal, hogy a lista 1-132. sorában felsorolt személyek csak meghatározott időre részesültek a privilégiumból.

⁴⁶ IG XII 4, 1, 121. A határozatot „a Zeus Hyetiosnál összegyűlők egyesülete“ (*τὸ κοινὸν τῶν συμπορευομένων παρὰ Δία Ἱέτιον*) szavazta meg, amely fontos helyet foglalt el Antimachia démosának vallási életében.

⁴⁷ IG XII 4, 1, 75, 139-40: Achelóios, Hierón fia: lánya, Dié 500 drachmát adott Démétér kósi szentélye javára (430, 15); 134: Simos, Simos fia, hozzájárult egy könyvtár alapításához (433, 9); 226-8: Limnaios, Theuxenidas fia, egy kalymnai epidosishoz járult hozzá (T. Cal. 85, 53-4).

származó Ekphantidas, Ekphantos fia Milétos proxenosa lett „jótéteményei miatt“ ([κα]τ' εὐεργεσίαν).⁴⁸ Egy másik adakozó, Hippokratáés a Maiandros-parti Magnésiától kapott kitüntetést,⁴⁹ egy bizonyos Kallipidasszal kapcsolatban pedig az ismert, hogy az unokáját a thessaliali Larisa városa tüntette ki orvosi tevékenységéért.⁵⁰ A városon túlnyúló személyes kapcsolatoknak egy különleges formája figyelhető meg a már említett Achelóiosnál, aki 500 drachmával járult hozzá a nagy epidosishoz. Achelóios szobrot állított az aspendosi Aetosnak, aki a Ptolemaida Birodalom legfelső rétegéhez tartozó családból származott, és maga is az istenként tisztelt III. Alexandros papjaként szolgált Alexandriában.⁵¹

6. 500 és 100 drachma között

A 100 és 500 drachma közötti kategóriában a legtöbben 100 drachmát, egy kisebb részük 200, ill. 300 drachmát ajánlottak fel. Ez az epidosis résztvevőinek legnépesebb csoportja. Akárcsak az előző csoportokban, itt is csak szórványos információk vannak a rendszeres politikai tisztségek betöltéséről.⁵² Az előző csoportokhoz hasonlóan a legtöbb információval itt is a vallás területén vállalt szerepről rendelkezünk. Jellemző módon azonban nincs annak nyoma, hogy bármelyikük is papként (ιερεύς) szolgált volna. A kultuszokhoz kapcsolódtak azonban egyéb tisztségek is: így számos áldozatokért felelős (*hieropoios*),⁵³ ill. egyéb kultikus tisztviselőről (*archeion*) tudunk. Ez utóbbi tisztség azért is érdekes, mert mindig akkor értesülünk róla, amikor viselője kitüntetésben részesült szakrális kötelességeinek ellátásáért, mutatva ezzel, hogy a nagy társadalmi presztízs nem csak a leggazdagabbak számára volt elérhető.⁵⁴ Az 500 drachma alatti összegeket adományozók is kaptak kitüntetéseket Kóson kívülről, az erről szóló dokumentumok

⁴⁸ IG XII 4, 1, 75, 50-1, Milétoshoz fűződő viszonyáról a kis-ázsiai városban talált kitüntetési határozata tanúskodik, ld. SEG 38, 1205.

⁴⁹ IG XII 4, 1, 155.

⁵⁰ A határozat editio princepsét ld. Tziafalias – Helly 2007, 36-56. sor.

⁵¹ IG XII 4, 2, 975: Ἄετον Ἀέτου Ἀσπένδιον Ἀχελώϊος Ἱέρωνος ἀρετᾶς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τᾶς εἰς τὴν πατρίδα καὶ αὐτὸν. Aetoshoz és családjához ld. Habicht 1996, 92. A Ptolemaida Birodalom a 3. század jelentős részében, egészen a század végén bekövetkezett belső válságáig és nemzetközi befolyásának megrendüléséig Kós egyik fő támogatója volt. Ld. ehhez Habicht 2007, 131-140.

⁵² IG XII 4, 1, 75, 106: Chairedamos, Themistoklés fia, aki 200 drachmát adományozott, szolgált agoranomusként (581, 1-2); 87-8: Philinos, Philippos fia, aki 200 drachmát jegyzett, egy ismeretlen fél éves tisztséget viselt (459, 8).

⁵³ IG XII 4, 1, 75, 90-1: Nikoklés, Nikagoras fia (601, 3); 91: Thrasón, Archidamos fia (458, 31 Halasarna); 97: Onasiklés, Phainippos fia: fia, Phainippos *hieropoios* volt Halasarnában (627, 7); 105-6: Charmylos, Theutimidás fia (625, 7-8, Halasarna); 167-9: Alexandros, Anaxippos fia (601, 6); 281: Aristos, Theugenés fia (626, 6, Halasarna).

⁵⁴ IG XII 4, 1, 75, 83: Aristagoras, Dioklés fia (456, 19); Dioklés, Theudotos fia (457, 24); 202-3: Epinikos, Aristagoras fia (456, 20); 309-11: Ainésias, Lykaithos fia: fiai, Lykaithos és Ainésias *archeionként* szolgáltak a Nymphák kultuszában (456, 9, 11); Aristón, Aristokleidas fia (457, 9), fivére, Aristokratés és Philistos is *archeionként* szolgáltak (457, 16, 22).

szükszavúsága miatt azonban rejtve marad előttünk, mivel érdemelték ki ezeket.⁵⁵ Ebben a csoportban is szerepelnek olyanok, akik papság eladásáról szóló *diagraphé* összeállításában vettek részt.⁵⁶ Előfordul ezen kívül olyan személy, aki bár szerény összeget ajánlott fel, a fia hivatalos ünnepi követséget vezetett Délosra (*architheóros*)⁵⁷ és egy agónothetés is.⁵⁸ Csakúgy mint az előző csoportokban, itt is találunk olyan személyeket, akik más epidosisokhoz is hozzájárultak, tanúbizonyságát adva a közügyek iránti érzékenységüknek.

7. 100 drachma alatt

A kétszámjegyű összeget adományozók egy 60, egy 30, és egy 99 drachmás felajánlástól eltekintve mind 50 drachmával járultak hozzá a nagy epidosishoz. Mint a bevezetésben szó volt róla, abból indulhatunk ki, hogy ezt a csoportot többségében pusztán életfenntartás szintje fölött, de a vagyoni értelemben vett felső rétegtől távol élő személyek alkották. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy bár ismerünk ebből a csoportból olyan személyeket, akik más epidosisokon is részt vettek, de nagy összegek felajánlásáról egy esetben sincs szó.⁵⁹ Ennek tükrében nem meglepő, hogy ebből a csoportból áll rendelkezésünkre a legkevesebb információ az adakozók, ill. közvetlen rokonaik egyéb nyilvános tevékenységéről.

Az erről a csoportról fennmaradt információk egyrészt a már ismert mintázat szerint hiányoznak a politikai tisztségek betöltéséről szóló adatok, de van nyoma a kulturális szerepvállalásnak. Egy 50 drachmát felajánló személy részt vett egy papság eladásáról szóló *diagraphé* megfogalmazásában.⁶⁰ Továbbá ebben az alsó vagyoni kategóriában is előfordul egy pap, ill. számos *hieropoios*. Az erről tanúskodó adatok érdekessége abban

⁵⁵ IG XII 4, 1, 75, 129, Nannakos, Praxianax fia: Az ő fiát, Praxianaxot, Kalymnos tüntette ki városi orvosként szerzett érdemeiért. Kalymnost ekkor homopoliteia-egyezmény fűzte Kóshoz, ld. IG XII 4, 1, 152; 223: Philinos, Aratidas fiát Nisyros tüntette ki (151); 296; a mindössze 100 drachmát jegyző Theudóros fia, Teleutias nagy kitüntetésekkel kapott Iasostól, köztük polgárjogot is (172)

⁵⁶ IG XII 4, 1, 75, 296: Theudóros, Teleutias fia, részt vett az Asklépios, Épioné és Hygieia papságáról szóló *diagraphé* összeállításában (311, 7); 321-3: Althaimenés, Androstenés fia, részt vett a Korybantés papságáról szóló *diagraphé* összeállításában (299, 3-4). Apja, Androstenés a Hermés Enagóniosról szóló *diagraphé* összeállításában működött közre (298, 3).

⁵⁷ IG XII 4, 1, 75, 256-8, Hekatodóros, Chairestratos fia: a fia, Chairestratos architherórosi minőségben feltűnik több délosi feliratban: I. Delos 428, 8; 442 B 96; 443 b 21; 448 B 18.

⁵⁸ IG XII 4, 1, 75, 311-3: Damatrios, Damatrios fia, az Asklépieia agónothetése 174/3-ban (454, 244-5).

⁵⁹ Aischylinos, Parmeniskos fia (IG XII 4, 1, 75, 259-60), ill. Sósitratos, Aristagoras fia (75, 314-5) egyaránt a halasarnai Aphrodité-szentély építésére tartott epidosison vettek részt. Ez az epidosis azzal tűnik ki a többi kósi példa közül, hogy minden résztvevő csak az igen alacsonynak számító 5 drachmás összeggel járulhatott hozzá az adakozáshoz. Ezáltal ugyan nem folyt be számottevő összeg az építkezés támogatására, de a legszegényebb társadalmi rétegek előtt is megnyílt a részvétel lehetősége, és a lista a feltehetően ezeknek a rétegeknek kedves egalitárius társadalomképet sugallt. Az epidosis-listák és a társadalmi különbségekről alkotott elképzelések közötti összefüggéshez ld. Berti – Kató 2017.

⁶⁰ IG XII 4, 1, 75, 177-8: Leónidas, Dioskouridas fia a II. Eumenés papságáról szóló *diagraphé* összeállításában vett részt (306, 4).

áll, hogy megfoghatóvá teszik az informális kapcsolatok jelentőségét a nyilvános tevékenység során. Az 50 drachmát adományozó Hekataios apja, akit szintén Hekataiosnak hívtak, Halasarna démosában egy évig a legfontosabb helyi kultuszban, Apollón papjaként szolgált: papsága idején, az egyik áldozatokért felelős tisztviselő éppen a fia, Hekataios volt.⁶¹ Még szorosabb összefonódás figyelhető meg egy másik 50 drachmát jegyző polgár, Hierón, Stratippos fia esetében, aki szintén szolgált *hieropoios*-ként Halasarnában. Ebbéli tevékenysége alatt a fia, Kleusthenés töltötte be Apollón papságát, és ezen kívül még nem kevesebb mint három közeli rokona szolgált *hieropoios*-ként. A listában szereplő személyek közül csak egy, Phainippos, Onasiklés fia nem tűnik rokonnak.⁶²

Ebből egyrészt kiviláglik, hogy a szerepvállalás a nyilvános szférában a szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező társadalmi rétegre is jellemző volt. Másrészt a rokonok összehangolt cselekvésében kitapinthatóvá válik a rokoni kapcsolatok jelentősége, ill. hogy az egyéni cselekvés sok esetben a család többi tagjával összehangoltan, ill. a segítségükkel zajlott. Ez természetesen az ókori görög társadalmak minden rétegére jellemző volt, de elképzelhető, hogy a rokoni segítségre éppen a szerény vagyonnal rendelkezők voltak a leginkább rászorulva.

A 100 drachma alatti felajánlásokat tevőkkel kapcsolatos adatok további érdekessége, hogy két esetben a szigeten belüli mozgásokat is megfigyelhetjük. Ehhez tudni kell, hogy a Kós szigetén fekvő települések 366-ban synoikismossal egyesültek és új központként létrehozták Kós városát, de továbbra is léteztek az egyesített polis démosaiként.⁶³ Azok a polgárok, akik nem Kós városában éltek, valamelyik démosban rendelkeztek tagsággal. A görög világban egyedülálló módon több démos tagnévsorát feliratra vésték a 2. század elején. A démos-tagság megszerzésének legegyszerűbb módja az volt, ha valaki az adott démosban született, ill. a démosban bejegyzett szülőktől származott. Két adakozó esetében azonban ettől eltérő esetet figyelhetünk meg. Damatrios, Nikératos fia határozat útján lett tag Isthmos démosában (*damopoiéto*), egy másik adakozó, Nikomachos fia, Polymnastos pedig egyszerre volt Halasarna és Isthmos démosának tagja, ez utóbbinak „rokonságon kívül“ (*ἔξω ἀγγιστείας*), azaz valószínűleg szintén határozat útján. Ennek a háttérében az állhat, hogy Damatrios és Nikomachos másik démosból való nőt vettek feleségül, és, ill. vagy egy másik démosban szereztek földbirtokot. Ezáltal a görög világban tipikus fragmentált és sokszínű birtokok jöttek létre.⁶⁴

⁶¹ Hekataios 50 drachmás felajánlását ld. IG XII 4, 1, 75, 186-7. Hieropoiosi tisztségéhez és apjának papságához ld. 628m 7.

⁶² Hierón felajánlása: IG XII 4, 1, 75, 196-7. A halasarnai *hieropoiosok* és Apollón papjának fogadalmi ajándéka: 627.

⁶³ A kósi synoikismoszhoz ld. Sherwin-White 1978, 50-74.

⁶⁴ A forrásokból a legjobban a késő-klasszikus kori athéni gazdaságok ismertek, ezekhez ld. Foxhall 2007, 42-48.

8. Összefoglalás

Vizsgálatunk kiinduló kérdése az volt, hogy mutatkoznak-e különbségek a különböző vagyoni helyzetű csoportok között a nyilvánosságban betöltött szerepük tekintetében, a legalsó (100 drachmás adományoknál kevesebbet) jegyzők között. Míg a felső csoportok nyilvános tevékenységéről (papi és egyéb tisztségek betöltése, követjárások) és a kitüntetésekben megragadható kiemelkedő társadalmi presztízsről számos adat maradt fenn, addig a legkisebb adományokat felajánlók esetében ezek szórványosak. Ez egyrészt arra utal, hogy a nyilvános tevékenység végzése nem volt lehetséges bizonyos jómód nélkül, hiszen a tisztségek betöltése vagy más jellegű politikai tevékenység szabadidőt és gyakran a magánvagyon egy részének közcélokra fordítását feltételezte. A kósi proszopográfiai anyag másrészt azt is megmutatja, hogy ez a küszöb nem volt nagyon magas, és ezáltal nem csak a leggazdagabbak előtt nyílt meg az út a prominens társadalmi pozíciók felé.

A rendszeres politikai tisztségek (*ἀρχαί*) betöltésére mind a négy csoport esetében rendkívül kevés adat áll rendelkezésre. Fontos egyrészt szem előtt tartani, hogy a kósi feliratos anyagban csak a tisztviselők egy töredéke kerül említésre. Másrészt fontos az, hogy a hellénisztikus városokban a tisztségek nem jelentették a politikai tevékenység egyetlen, de még csak nem is a leghatásosabb módját. Különösen fontosak voltak a követjárások külső nagyhatalmakhoz (hellénisztikus királyokhoz, ill. a 2. század elejétől egyre inkább Rómába). A követjárások alkalmanként sokkal nagyobb mértékben és tartósabban befolyásolták a polisok sorsát és a követek pályáját, mint egy-egy városi tisztség. A kósi elit szempontjából ezen kívül jelentősek voltak az árverésen elnyerhető, egész életre szóló papi tisztségek, amelyeknek a feltételeit a 3.-2. század fordulóján *ad hoc* összehívott bizottságok fektették le. Aligha véletlen, hogy elsősorban a felső két csoport tagjai mindkét területen igen aktívak voltak.

A jómódú kósiak forrásainkban legjobban adatolt tevékenységi területét a kultuszok alkották. Ezen a területen a hivatalos pozíciók széles spektruma állt rendelkezésre a nagy összegekért vásárolt városi papi tisztségektől az *agónothetési* tisztségeken át a démos-kultuszok *hieropoioisi* tisztségeiig. Az társadalmi kohézió erejét és a politeista vallásosság vitalitását jelzi, hogy a kósi társadalom általunk belátható valamennyi szintjére jellemző volt a kultikus szerepvállalás. Ennek módja azonban erős korrelációt mutat az anyagi helyzettel. A Kós városában működő legprominensebb kultuszok körül, amelyeknek a papi tisztségeit nagyrészt árverésen értékesítették, elsősorban a felső két csoport tagjait és közvetlen családtagjaikat találjuk papként, ill. a papság eladásáról szóló *diagraphéké* megfogalmazóiként. Egyéb kultikus funkciókban, *hieropoiois*ként vagy *archeón*ként, jellemzően a közepesen vagyonos, 100 és 500 drachma közötti összegeket felajánló személyeket figyelhetünk meg. Hogy itt nem a legnagyobb presztízssű pozíciókról van szó, az azon is látszik, hogy az ismert tisztviselők igen nagy része nem Kós városában, hanem egy démosban (elsősorban Halasarnában és Isthmosban) végezte tevékenységét. A legalsó számunkra belátható vagyoni kategóriában egészen ritka a kultikus szerepvállalás hivatalos tisztségeken keresztül.

A nagy presztízzsel járó kitüntetések, ill. azok leggyakoribb formái, a különböző anyagból készült koszorúk a politikai és a papi tisztségekhez hasonló eloszlást mutatnak: mindhárom felső csoport tagjai között találunk olyanokat, akik valamilyen testülettől

kitüntetést kaptak, de a kétszámjegyű összegeket felajánlók között egy ilyen személy sem ismert. Ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a politikai és kultikus tisztségeken belüli, ill. azokon kívüli szerepvállalás ha nem is kiemelkedő vagyont, de bizonyos jómódot feltételezett: ezzel pedig az epidosisban megjelenő legalsó csoport tagjai általában nem rendelkeztek.

Mennyiben árnyalja, ill. módosítja mindez a hellénisztikus polis-társadalmakról alkotott képünket? A demokrácia hellénisztikus kori továbbbléséről szóló irodalom állításával egybehangzóan viszonylag széles – bár nem az egész társadalmat átfogó, de nem is csak a legfelső rétegre korlátozódó – rétegek nyilvános szerepvállalását mutatja. A politikai és kultikus tisztségek viselését és a közügyekre gyakorolt befolyást, ill. hatalmat azonban el kell választani egymástól. Az ókori demokráciákban ugyanis a tisztviselők önálló cselekvési lehetőségeit a tisztségek korlátozott időtartama, hatásköre, a kolegialitás elve, valamint a népgyűlés által gyakorolt szigorú kontroll erősen leszűkítették. Éppen ezért érdemelnek különös figyelmet egyrészt a politikai cselekvés rendszeres tisztségeken kívüli formái (a papságok eladásáról szóló dokumentumokat összeállító bizottságokban, követjárások, informális befolyás érvényesítése a népgyűlésben), másrészt a prominens társadalmi státuszt eredményező, árverésen értékesített, élethosszig szóló papi tisztségek: aligha véletlen, hogy ezekben a pozíciókban a legfelső rétegek aktivitása igen erős volt.

A proszopográfiai adatokból tehát egy olyan elit képe bontakozik ki, amely a demokratikus intézményrendszer keretei között igyekezett erős befolyást gyakorolni a közélet számára fontos területeire. A hellénisztikus városok politikai és társadalmi viszonyaira leggyakrabban használt – és egyben vitatott – kifejezés, a „honoráciorok rezsimje“ (*Honoratiorenregime*: a jótéteményeikért viszonzásul kitüntetésekkel elhalmozott felső réteg uralma) azonban nem látszik megfelelőnek a kósi viszonyok leírására, hiszen a kitüntetési határozatok itt csak nagyon ritka esetekben tanúskodnak a klasszikus euergetisztikus jótettekről, mint amilyen a nagy pénzüsszegek adományozása, középítkezések finanszírozása vagy a külső hatalmakhoz vezetett követségek. Ez felveti azt a kérdést, hogy az euergetizmus szerves része-e a vagyonos felső rétegek uralmának? Míg egyes városokban szoros összefüggés látszik e két tényező között (ezek a városok játsszák a legfontosabb szerepet a hellénisztikus társadalmakról szóló összefoglalásokban), addig más régiókban, mint például Krétán, az euergetizmus nem, vagy csak alig figyelhető meg a feliratos anyagban.⁶⁵ Nincs azonban ok azt feltételezni, hogy ez utóbbi régiókban a társadalmi rétegződés alapvetően különbözött volna azoktól a városoktól és régióktól, amelyekből számos kitüntetési határozat maradt fenn. Valószínű, hogy az eltérés okait sokkal inkább a mentalitás és az „*epigraphic habit*” helyi sajátosságaiban kell keresni.

A kósi nagy epidosis résztvevőivel kapcsolatos proszopográfiai adatok láthatóvá teszik a vagyonos felső rétegen belüli rétegződést, hiszen a nyilvános szerepvállalás formái és a társadalmi státusz között nyilvánvalóan erős korreláció állt fenn. Ez arra utal, hogy léteztek informális elvárások arról, hogy a különböző vagyoni helyzetű sze-

⁶⁵ Chaniotis 2004.

mélyeknek milyen szerepet kell játszaniuk a közéletben.⁶⁶ Az egyes rétegek közötti különbségek formalizációjára azonban nem került sor, minden bizonnyal a polgárok közötti egyenjogúságot hirdető demokratikus ideológia hatására. Ennek a körülménynek nem pusztán a társadalmi különbségekről zajló diskurzus szempontjából volt jelentősége, hanem kihatott a vagyonosok viselkedésére is, amennyiben megkönnyítette a elvárások, alul-, ill. bizonyos esetekben felülteljesítését. Az előbbire például szolgálnak azok a polgárok, akik biztosan kisebb felajánlást tettek, mint amit a vagyonuk lehetővé tett volna, az utóbbira pedig azok, akik közösen ajánlottak fel egy magasabb összeget, mint amennyit megengedhettek maguknak.

Végezetül fel kell vetni azt a kérdést, hogy a társadalmi rétegződés itt megfigyelt vonásai mennyiben specifikusak, és milyen gazdasági és politikai tényezőkkel állnak összefüggésben. A kérdés szisztematikus vizsgálata nem lehet ennek a tanulmánynak a feladata, de néhány szempont felvetése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a kósi társadalom elhelyezhető legyen a hellénisztikus polisok összefüggésében. A nagy epidosis alapján nem lehet kétség afelől, hogy Kós a görög polisvilág leggazdagabb városai közé tartozott. A sziget ezzel illeszkedik a közeli nyugat-kisázsiai régióhoz, amely számára különösen a 2. század – az alkalmankénti háborús pusztítás ellenére – a prosperitás időszaka volt.⁶⁷ Az egyik fő tényező ebben a régió kedvező geopolitikai helyzete a három nagy hellénisztikus monarchia befolyási övezetének határvidékén és az Égei-térséget a Közel-Kelet és Egyiptom gazdag régióival és nagyvárosaival összekötő kereskedelmi útvonal mentén. Méretéből és helyzetéből adódóan Rhodos szigete tudta a legnagyobb hasznot húzni elsősorban a Ptolemaida Egyiptommal folytatott kereskedeleméből,⁶⁸ de Kós közelsége, a távolsági kereskedelem többszöri említése a feliratokban⁶⁹ és a Mediterráneum számos régiójában talált nagy mennyiségű kósi amphora-fül⁷⁰ együttesen arra utalnak, hogy Kós és a helyi elit gazdagsága mögött hasonló tényezők húzódtak meg. Rhodosszal ellentétben azonban Kós nem volt képes hatalmát a szigeten kívülre kiterjeszteni, és ezzel összhangban a hadihajókat és az azokat működtető legénységeket önkéntes egyesületeken (*koína*) keresztül kontrolláló rhodosi „hajós arisztokráciához” (*naval aristocracy*) hasonló társadalmi csoport léte sem figyelhető meg.⁷¹ Ennek tükrében aligha véletlen, hogy Kóson a polgárság erős politikai részvétele és szimbolikus jelenléte,

⁶⁶ Ezeknek az elvárásoknak a léte tapintható ki a hellénisztikus kitüntetési határozatokban rendkívül gyakori dicsérő formulában, miszerint a kitüntetett a felmenőihöz méltóan (*καταξίως τοις προγόνοις*) viselkedett, ill. szolgálta városát. Ez a formula indirekt módon arra is utal, hogy ez nem mindig történt meg. A számos példából ld. pl. IG XII 4, 1, 93, 2-7; 95, 2-9.

⁶⁷ Nyugat-Kisázsia 2. századi helyzetéhez bővebben ld. Bresson – Descat 2001. Ez az időszak görög világ más régióiban, így a Róma és az Antigonida Birodalom közötti háborúktól leginkább sújtott görög szárazföldön demográfiai és gazdasági visszaesést hozott, ld. Alcock 1993.

⁶⁸ Ld. ehhez legutóbb Gabrielsen 2013, és Sherwin-White 1978, 224-229.

⁶⁹ Ld. pl. az Aphrodité Pandamos papságáról szóló *diagraphét*, amely a „a városból útnak induló kereskedőkre és hajósokra” (*τοις τε εμπόροις και τοις ναυκλάροις τοις ὀρωμένοις ἐκ τῆς πόλιος*) ró ki áldozatot, IG XII 4, 1, 302, 21-24.

⁷⁰ Georgopoulou 2005.

⁷¹ A *naval aristocracy* fogalmát Gabrielsen 1997 alkalmazta a rhodosi felső réteg leírására. A rhodosi egyesületekhez ld. legutóbb Thomsen 2020.

a külső kapcsolatoknak pedig a békés formái, az államközi ünnepek és a diplomácia voltak meghatározók.

Bibliográfia

- Alcock, S.: *Graecia Capta. The Landscapes of Roman Greece*, Cambridge 1993.
- Alföldy, G.: *Römische Sozialgeschichte*, Stuttgart 2011.
- Berti, I. – Kató, P.: Listen im öffentlichen Raum hellenistischer Städte, in: Berti, I. et al. (szerk.): *Writing Matters. Presenting and Perceiving Monumental Inscriptions in Antiquity and the Middle Ages*, Berlin – New York, 2017, 79-116.
- Bleicken, J.: *Die Athenische Demokratie*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1995.
- Bresson, A. – Descat, R. (szerk.): *Les cités d'Asie Mineure occidentale au IIe siècle a. C.*, Paris 2001.
- Chaniotis, A.: *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Stuttgart 1996.
- Chaniotis, A.: From Communal Spirit to Individuality: The Epigraphic Habit in Hellenistic and Roman Crete, in: Livadiotti, Monica - Simiakaki, Ilaria (Hg.): *Creta Romana e Protobizantina*, Padova, 2004, 75-87.
- Chaniotis, A.: Public Subscriptions and Loans as Social Capital in the Hellenistic City: Reciprocity, Performance, Commemoration, in: Martzavou, P. – Papazarkadas, N. (szerk.): *Epigraphical Approaches to the Post-Classical Polis, Fourth Century BC to Second Century AD*, Oxford 2013, 89-106.
- Dignas, B.: 'Auf seine Kosten Kommen – 'Ein Kriterium für Priester? Zum Verkauf von Priestertümern im hellenistischen Kleinasien, in: Heedemann, G. – Winter, E. (szerk.): *Neue Forschungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens*, Asia Minor Studien 49, Bonn 2003, 27-40.
- Éber, M. Á.: *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*, 2020.
- Ellis- Evans, A.: The Ideology of Public Subscriptions, in: Martzavou, P. – Papazarkadas, N. (szerk.): *Epigraphical Approaches to the Post-Classical Polis, Fourth Century BC to Second Century AD*, Oxford 2013, 107-122.
- Foxhall, L.: *Olive Cultivation in Ancient Greece. Seeking the Ancient Economy*, Oxford 2007.
- Fröhlich, P.: *Les cités grecques et le contrôle des magistrats: (IVe - Ier siècle avant J.-C.)*, Genève 2004.
- Gabrielsen, V.: *The Naval Aristocracy of Hellenistic Rhodes*, Aarhus 1997.
- Gabrielsen, V.: Rhodes and the Ptolemaic Kingdom: the Commercial Infrastructure, in: Buraselis, K. – Stefanou, M. – Thompson, D. J. (szerk.): *The Ptolemies, the Sea and the Nile. Studies in Waterborne Power*, Cambridge 2013, 66-81.
- Gauthier, Ph.: *Les cités grecques et leurs bienfaiteurs (IVe–Ier siècle avant J.-C.). Contribution à l'histoire des institutions*, Paris 1985.
- Georgopoulou, V.: The dissemination of transport amphorae from Cos. A Contribution to the study of the Coan trade in the Eastern Mediterranean during the Hellenistic Period, in: Briese, M. B. – Vaag, L. E. (szerk.): *Trade Relations in the Eastern Mediterranean from the Late Hellenistic Period to Late Antiquity: The Ceramic Evidence. Acts from a Ph.D.-seminar for young scholars, Sandbjerg Manorhouse, 12-15 february 1998*, Odense 2005., 179-183.

- Grieb, V.: *Hellenistische Demokratie: Politische Organisation und Struktur in freien griechischen Poleis nach Alexander dem Großen*, Stuttgart 2008.
- Habicht, Ch.: Ist ein «Honoratiorenregime» das Kennzeichen der Stadt im späteren Hellenismus?, in: Wörrle, M. – Zanker, P. (szerk.): *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, München 1995, 87-92.
- Habicht, Ch.: Neue Inschriften aus Kos, *ZPE* 112 (1996), 83-94.
- Habicht, Ch.: Beiträge zu koischen Inschriften, *Chiron* 30 (2000), 303-332.
- Habicht, Ch.: Neues zur hellenistischen Geschichte von Kos, *Chiron* 37 (2007), 123-152.
- Hamon, P.: Élités dirigeantes et processus d'aristocratisation à l'époque hellénistique, in: Fernoux, H. L. – Stein, C. (szerk.): *Aristocratie antique: modèles et exemplarité sociale. Actes de la Journée d'étude de Dijon, 25 novembre 2005*, Dijon 2007, 77-98.
- Hansen. Mogens H.: *La Démocratie athénienne à l'époque de Démosthène*, Paris 1993.
- Kató, P.: Elite und Priestertümer im hellenistischen Kos, in: Horster, M. – Klöckner, A. (szerk.): *Cities and Priests: Cult Personnel in Asia Minor and the Aegean Islands from the Hellenistic to the Imperial Periods*, Berlin – Boston 279-302.
- Kató, P.: Wealthy Koans in the Context of Hellenistic Social History, *JAC* 36/2 (2021), 235-267.
- Knäpper, K.: *Hieros kai asylos. Territoriale Asylie im Hellenismus in ihrem historischen Kontext*, Stuttgart 2018.
- Migeotte, L.: *Les souscriptions publiques dans les cités grecques*, Genève – Québec, 1992.
- Migeotte, L.: Retour à la grande souscription publique de Cos des années 205-201 av. J.-C., in: I. Velissaropoulou-Karakosta (szerk.), *Τιμαί Ιωάννου Τριανταφυλλοπούλου*, Komotini 2000, 159-172 (= Migeotte L.: *Économie et finances publiques des cités grecques I. Choix d'articles publiés de 1976 à 2001*, Lyon 2010, 167-179).
- Quaß, F.: *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens. Untersuchungen zur politischen und sozialen Entwicklung in hellenistischer und römischer Zeit*, Stuttgart 1993.
- Rives, J.: Cult Practice, Social Power, and Religious Identity: The Case of Animal Sacrifice, in: Alkier, S. – Leppin, H. (szerk.): *Juden, Christen, Heiden. Religiöse Inklusion und Exklusion in Kleinasien bis Decius*, Tübingen 2018, 71-88.
- Sherwin-White, S.: *Ancient Cos: A Historical Study from the Dorian Settlement to the Imperial Period*, Göttingen 1978.
- Thomsen, C. A.: *The Politics of Association in Hellenistic Rhodes*, Edinburgh 2020.
- Tziafalias, A. – Helly, B.: Décrets inédits de Larissa (3), *BCH* 131/1, 421-474.
- Wiemer, H.-U.: Käufliche Priestertümer im hellenistischen Kos, *Chiron* 33 (2003), 263-310.